

JOHANNA DE WAANZINNIGE

Een historische roman

Joris Tulkens

 DAVIDSFONDS
UITGEVERIJ

Tulkens, Joris
Johanna de Waanzinnige. Een historische roman

© 2011, Joris Tulkens en Davidsfonds Uitgeverij nv
Blijde Inkomststraat 79-81, 3000 Leuven
www.davidsfondsuitgeverij.be
www.twitter.com/davidsfonds
www.facebook.com/davidsfondsuitgeverij
Vormgeving binnenwerk: Smets & Ruppol
Omslagontwerp: alter ego
Omslagfoto: © Charney Magri / Corbis

www.joristulkens.be

D/2011/0201/06
ISBN 978-90-6306-625-3
NUR 301, 342

Alle rechten voorbehouden.
Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd,
opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand
en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze,
hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen
of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming
van de uitgever.

Castilië 1479

Toledo, dat zijn scheve huisjes tot tegen de kam van een helling opduwt, is als vesting geboren. Van hieruit hebben Romeinse veldheren, Westgotische koningen en Arabische emirs geregeerd over uitgestrekte rijken. Na de achtste eeuw groeide de stad uit tot een befaamd handels- en cultuurcentrum waar christenen, joden en Moren vreedzaam naast elkaar leefden.

In 1479 is die tijd voorbij. Sinds de reconquista zijn de *morería* en de *judería* weer duidelijk afgebakende wijken geworden. Het paleis van de laatste emir is omgebouwd tot een soldatenburcht, waarin de machtige ridderorden van Calatrava, Alcántara en Santiago een onderkomen hebben gevonden. En toen de primaat van Spanje zijn zetel naar Toledo verhuisde, werden de Moren uit de hoofdmoskee weggejaagd.

In die stad brengt de zevenentwintigjarige Isabella van Castilië op de zesde dag van de maand november haar derde kind ter wereld. Alle geluid verstomt op de Zocodover, de oude Arabische markt tegenover de burcht, wanneer de heraut, begeleid door twaalf trommelaars in helblauwe parade-uniformen, zijn mededeling voorleest. *‘Doña Isabella, bij Gods genade koningin van Castilië en León, heeft vandaag een dochter gebaard en haar onder de bescherming geplaatst van de heilige Johannes. De feestelijkheden zullen drie dagen duren. Steektoernooien en stierengevechten zullen de viering opluisteren.’*

Het is die Toledaanse dochter, een stevig en gezond kind met stijfblond haar en grijsblauwe ogen, die de geschiedenis zal ingaan als Juana la Loca, Johanna de Waanzinnige.

Het beleg voor Granada

Gegroet, lezer. Mijn naam is Pedro Mártir de Anglería. Ik ben geboren in een onooglijk dorpje aan de boorden van het Lago Maggiore. Na mijn opleiding in Rome heb ik Italië verlaten om de *bonae litterae* uit te dragen in Spanje, eerst in Saragossa, later aan de universiteit van Salamanca. Een van mijn collega's daar was Beatriz Galindo, een bijzonder verstandige vrouw, die net als ik in Italië was opgeleid. Ze heeft het tot lijfarts, vriendin en raadgeefster van de grote Isabella gebracht. Zij zorgde ervoor dat ik aan het hof werd aangesteld als mentor van de koningskinderen.

Ik ontmoet prinses Juana voor het eerst in 1491, tijdens het beleg van Granada. Ze is twaalf op dat moment en een mooie vrouw in wording. Bruinblonde haren, sierlijke houding én leergierig, als enige onder de kinderen van Ferdinand en Isabella. Haar oudste zus, eenentwintig, verblijft aan het Portugese hof, maar niemand weet voor hoelang nog, aangezien haar gemaal, prins Alfonso, het jaar voordien zonder nakomelingen gestorven is. Juan – één jaar ouder dan Juana – is de wettige troonopvolger, al heeft hij noch het verstand, noch de gezondheid om die rol met goed gevolg op zich te nemen. Juan is een amechtig jongetje dat met alle mogelijke zorgen moet worden omringd. Hij heeft een starende blik, stottert en is geregeld ziek. Oefeningen met het zwaard of met de toernooilans zijn er niet bij. Iedereen zal al blij zijn als hij tijdens zijn reizen door Spanje langer dan een halve dag op zijn paard kan blijven zitten.

Juana zelf is een gezonde en sterke meid. Ze heeft het verstand van haar moeder, maar verder zijn er weinig gelijkenissen. Mensen die het kunnen weten, zeggen dat ze het evenbeeld is van haar grootmoeder, de eertijds zo schrandere en levenslustige doña

Isabel van Portugal, die na het verlies van haar gemaal naar de schemeringen van de waanzin werd gedreven. Doña Isabel vegeerte al twintig jaar in de naakte burcht van Arévalo.

Mijn beschermvrouwe heeft de aftakeling van haar moeder niet echt meegemaakt. In haar jeugd had ze haar handen vol met de strijd om de macht. Haar halfbroer Enrique zat op de troon van Castilië, maar die man bleek als koning onbekwaam en als procreator nutteloos: hij was alleen capabel bij minnaars van gelijke kunne. Om die reden stelden de *grandes*, de machtige edelen van Castilië, Isabella's broer Alfonso aan als troonopvolger, een aanstelling die de jonge prins met zijn leven bekocht. Volgens velen werd hij door Enrique vergiftigd. Noodgedwongen kwamen de *grandes* toen terecht bij de zus van Alfonso, mijn gebiedster en meesteres, doña Isabella.

De jonge vorstin bleek geknipt voor de rol die haar werd toegemeten. Ze blies de *Santa Hermandad*, de aloude Castiliaanse burgerwacht, nieuw leven in en herstelde de orde in het land. Alle Europese vorsten dongen naar haar hand. Isabella wees ze stuk voor stuk af en trouwde op haar achttiende in het geheim met de zeventienjarige kroonprins van Aragón, Ferdinand, een vechtersbaas, weinig verfijnd in zijn manieren, maar vurig in de liefde. Het paar kreeg al snel een kind, een meisje dat naar haar moeder werd genoemd. Na de geboorte van Juan, de mannelijke troonopvolger, kreeg mijn gebiedster de handen vrij voor het verwezenlijken van haar grootste droom: de definitieve afronding van de *reconquista*, de herovering van Spanje. Haar zoon Juan zou heersen over het aloude Iberia: van Asturië tot Andalusië, van Portugal tot Catalonië. En dat uitgestrekte rijk zou katholiek zijn of het zou niet zijn. Sluitstuk van die droom was de onderwerping van het Moorse koninkrijk Granada. De rijke Andalusische *vega* vormde een begerenswaardige buit: suikerplantages, uitgestrekte moestuinen, gevoed door zorgvuldig onderhouden bewateringskanalen, kunstambachten die zich toeleghden op de verwerking van ijzer, glas, ivoor en leder, een rijke veestapel en uitgebreide handel met overzeese gebieden.

Meer dan vijftigduizend Aragonezen, Castilianen en huurlingen van allerlei slag kwamen bij elkaar in Córdoba, de mooiste der Moorse bloemen. Opperbevelhebber was Isabella's gemaal, de stoere Ferdinand, als politicus gewetenloos, als echtgenoot onbetrouwbaar, als legeraanvoerder onmisbaar. Zijn militaire inzicht sloot naadloos aan bij de organisatorische talenten van mijn beschermvrouwe. Samen waren zij *los reyes! Tanto monta, monta tanto Isabel como Fernando*, rijmelden de volkszangers: wat goed was voor Isabella, was ook goed voor Ferdinand.

2

In het zicht van het laatste bolwerk neemt mijn gebiedster de tijd om op adem te komen. Ze bouwt een halve stad aan de oevers van de Xenil, het legerkamp van *Santa Fé*, het Heilige Geloof. Het kamp is bedoeld voor een langdurig beleg en dus op alles voorzien. In de kleinere tenten wonen en slapen de soldaten, hun aanvoerders en de kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders. In de grotere, versierd met de vendels van Castilië, León en Aragón, nemen de koning en de koningin, de prins en de prinsessen hun intrek.

De huisvesting van doña Isabella is het evenbeeld van haar koninklijke vertrekken in Toledo en Medina del Campo. Tapijten bedekken de grond, zware zijden voorhangen beschutten de ingang tegen de zon of tegen nieuwsgierige blikken. Schitterende wandtapijten vormen de muren van de kamers. 's Avonds laten grote bronzen luchters hun licht vallen op de rijk uitgedoste edelen die zich vermeien in het gezelschap van frivole hofdames. In- en uitheemse prinsen, graven en hertogen spelen gezelschapsspe- len of drinken uit flonkerende bekers. In het kamp verblijven ook Italiaanse, Engelse en Zwitserse huursoldaten, verleid door het vooruitzicht op een mooie buit. Rond de knetterende vuren

klinkt geregeld hun krakeel. Ze bedreigen elkaar als het lot hun tegenzit en dansen op het ritme van de castagnetten als de fortuin hun gunstig gezind is. Want morgen wacht alweer een nieuwe dag en – wie weet? – een nieuw strijdtoneel.

Maar is het wel een strijdtoneel? De bombarden zwijgen. De opdracht van de huursoldaten beperkt zich tot het bewaken van de engte van Gibraltar – *Djebal-al-tarik*, zeggen de Moren – en het afsluiten van de invalswegen. De vijandelijke legers zien elkaar, maar wagen geen uitval. Alleen kleine schermutselingen in het niemandsland tussen het kamp en de muren van de stad zorgen af en toe voor wat opschudding. Wanneer Moorser ridders op hun vlugge paarden de christelijke ruiters komen uitdagen, wordt er duchtig heen en weer gescholden, maar tot een handgemeen komt het zelden.

Met ontzag kijken we allemaal op naar de stadswallen, bezet door wachters met glimmende helmen en speren. De gekanteelde muren vormen een donkere gordel om Granada heen, opklimmend tot het hoogste punt van een helling om daarna weer af te dalen tot in een diepe vallei – een slang die in haar eigen staart bijt. In de stad leven meer dan 150.000 inwoners onder de platte daken van hun gekalkte huizen. Daarbovenuit torenen ontelbare moskeeën met open boogramen en koepels, belegd met gouden, groene en blauwe mozaïeken. Minaretten steken messcherp af tegen de diepblauwe lucht.

Christenen die Granada hebben bezocht, hetzij als kooplieden, hetzij als genodigden van de emir, vertellen ongelooflijke verhalen over de scholen, de bibliotheken en de badhuizen die voor iedereen openstaan. Ze beschrijven de ruisende watersprongen op de pleinen en in de groene binnenhoven, waar zangers liefdesballaden zingen en gedichten voordragen. Openbare tuinen, begroeid met koele dennen en vuurrode bloemen, zijn de verzamelplaats voor ouderen. Ze vermanen en onderwijzen de kinderen die er spelen en ravotten. Tegen de avond verschijnen bont geklede, gesluisde vrouwen in de straten, vergezeld van mannen in witte boernoës met een zijden tulband op hun

hoofd. Ze groeten hun kennissen, blijven staan om een praatje te slaan of nieuwsjes uit te wisselen. Of ze eten versnaperingen in de talrijke eethuisjes die de stad rijk is.

Op de rug van de steilste en hoogste heuvel, de Cerro del Sol, bevindt zich het Alhambra: een adelaar met opengespreide vleugels. De westkant van de burcht, de Alcazaba, vormt de kop en de snavel van de koninklijke vogel. Het paleis zelf, dat dag en nacht in een rozige glans is gehuld, verlicht door duizenden vlammetjes in de uitgestrekte binnenhoven, verbeeldt zijn vleugels en zijn lichaam. De staart wordt gevormd door het met groene planten begroeide Generalife. Vierentwintig wachttorens, verdeeld over de okerkleurige wallen, maken van het geheel een ondoordringbaar bouwwerk, vesting en lusthof tegelijk. Het Alhambra is het kostbaarste juweel aan de kroon van Granada.

3

Juana brengt veel tijd door met haar zusje Maria, tien jaar oud en net als zichzelf voorbestemd om ooit de koude knoken van een of andere Europese vorst te verwarmen. Het is mijn taak de meisjes op die toekomst voor te bereiden. Met Juana lukt dat moeiteloos: die is zo verwonderd over het spektakel dat de wereld haar elke dag biedt, dat haar aandacht nooit verslapt. Ze pikt het Latijn op als is het haar moedertaal, heeft weinig moeite met de rituelen van het hofleven en voelt zich helemaal thuis in het kamp van Santa Fé. Niet zelden zoekt ze het gezelschap op van de hoge edelen in hun bonte kleren en de legeraanvoerders in hun blinkende harnassen. Een zekere dweeppzucht is de jonge prinses niet vreemd: Juana houdt van de grandeur die de edele heren uitstralen. Op hun beurt zijn de stoere mannen gecharmeerd door haar bewonderende blikken en ze bewijzen Juana de eer, telkens als ze daar de gelegenheid toe krijgen.

‘Waarom mogen wij de stad niet binnen?’ vraagt ze me geregeld, wanneer we ’s ochtends naar de met nevelen omhulde wallen van Granada staan te kijken. Eigenlijk is dat een retorische vraag, want Juana is zelf alert genoeg om te weten wat er aan de hand is. Ook zij heeft verhalen gehoord over de inname van Málaga, waar de Moren over de kling werden gejaagd of als slaven verkocht. Ook zij heeft weet van de brutale afslachting van eigen contingenten wanneer die in enge bergpassen met speren, pijlen en rotsblokken werden bestookt. En over de dagenlange belegeringen waarbij de soldaten vochten op de lijken van hun kameraden. Die verhalen boezemen haar schrik in, maar ze fascineren haar ook. Telkens opnieuw moet ik vertellen over Muhammad, wiens aanhangers al in de achtste eeuw Spanje veroverd hebben. Over de koningen van Asturië die vele eeuwen geleden de taak op zich hebben genomen om het land terug te winnen. En natuurlijk over Isabella, die grote vorstin, haar moeder, die nu op het punt staat de laatste Moorse weerstand te breken. Zodra dat gebeurd is, zal er een groot feest komen en zullen er missen worden opgedragen om God te danken voor zijn steun.

‘Hoe helpt God ons?’ vraagt de prinses dan.

‘Hij zorgt ervoor dat onze soldaten ongedeerd blijven en dat de gekwetsten snel genezen.’

‘Helpt Muhammad ook de Moorse soldaten?’

‘Nee, Muhammad is een valse profeet. De Moren zijn door hem misleid.’

‘Hoe weet u dat, eerwaarde meester?’

Dat doet ze geregeld: me aanspreken met ‘eerwaarde meester’, bij voorkeur voor vragen die ik als impertinent zou kunnen beschouwen. Maar ik hoor liever impertinente vragen dan helemaal geen.

‘Ik leid dat af uit de mirakels die God ons dagelijks toont.’

‘Welke?’

‘Soms, als de paarden voorbij een nis komen, blijven ze staan zonder dat ze daartoe het bevel krijgen. Als we de nis dan

onderzoeken, dan staat daar een geheim Mariabeeld met een kaars die al zes eeuwen brandt. God heeft die kaars brandende gehouden.'

'De oppermaarschalk beweert dat de Moren de voeten van de gekruisigde Christus met gif besmeuren...'

'Precies. En als de christenen die voeten dan willen kussen...'

'... dan trekt Jezus zijn voeten terug!'

De prinses kent al die verhalen, maar kennelijk vindt ze het fijn ze telkens opnieuw te horen, het liefst met telkens dezelfde goede afloop.

'Maar als God mirakels kan doen, waarom laat hij onze soldaten dan ook sneuvelen?'

'Omdat hij de vastberadenheid van zijn volgelingen wil testen. Christenen mogen niet laf zijn, want zij erven het eeuwige leven.'

'Kunnen de christenen ook verliezen?'

'Nee. Als de christenen in het verlies dreigen te komen, dan verschijnt Onze-Lieve-Vrouw van Cavadonga op het slagveld, vergezeld van Sint-Jacob. Met gloeiende zwaarden stormen die dan op hun vijanden in en roepen: Santiagóóó!'

'Hmm', zegt Juana, haar gewone reactie wanneer ze me niet gelooft.

4

De dagen in het kamp van Santa Fé zijn voor de koningskinderen een zeer aangename leerschool. Dikwijls vergezelt de koningin haar kroost naar de ruime kapeltent voor de heilige mis en voor de vespers. Ze zit met hen aan tafel voor het middag- en avondeten. Niet zelden komt ze luisteren wanneer ik een les Latijn geef omdat ze met eigen ogen de vorderingen van haar kroost wil volgen. Voor Juana mag het beleg van Granada nog jaren duren, als ze maar in de nabijheid van haar moeder kan

zijn en stoeien met de jonge ridders, bijna knapen nog, die elkaar de loef proberen af te steken. Onlangs nog zijn enkelen van hen in het nachtelijke duister Granada binnengedrongen om op de poort van de hoofdmoskee een bord te spijkeren met de woorden 'Ave Maria'. Na hun behouden terugkeer pochten ze over de rijkdom van de stad en over de risico's die ze in het duister gelopen hadden.

Juana is zo opgewonden over hun exploit dat ze haar moeder overhaalt om dezelfde dag nog naar een plek te rijden vanwaar ze méér kan zien dan alleen maar de vage contouren van de stadswallen. Enkele uren later al trekt een stoet van hofpersoneel en soldaten, ridders, edelvrouwen en gouvernantes naar het hoger gelegen Zubia, dat een goed uitzicht biedt op de betoverende schoonheid van Granada.

En terwijl ze daar staan, op het brede dakterras van een huis, stom van verbazing kijkend naar de talloze in de zon glinsterende moskeeën, ontstaat er plotseling een stofwolk in het niemandsland tussen de stadspoort en Zubia. Met enige onrust ziet het gezelschap een Moorse ruiter naderen, in volle galop, geharnast, open vizier, een schild in de hand en een speer in de aanslag. De soldaten trekken hun wapens en vormen een cordon rond het huis waarop de hoge gasten ietwat lacherig de eenzame ruiter zien aankomen.

Pas wanneer de Moor in een sierlijke halve boog voorbijstormt, zien we welke heiligschennende daad hij stelt: aan de staart van zijn glanzende ros hangt het bord dat de jonge ridders vorige nacht op de poort van de hoofdmoskee hebben gespijkerd, het bord met 'Ave Maria' erop. Het is alsof de Heilige Maagd zelf door het stof wordt gesleurd. Een kreet van verontwaardiging gaat door het gezelschap. Een jongeman valt op zijn knieën voor de koningin en vraagt haar toestemming om de heiligschennis te wreken. Met mededogen bekijkt mijn beschermvrouwe de jonge ridder, fijn van bouw en frêle van ledematen. Zijn dienstbaarheid is ontroerend, zijn vastberadenheid roekeloos. Hij is nog zo jong. Toch knikt ze, met de dood in haar hart.

De jongeman beklint zijn paard, dat hinnikend en steigerend door zijn knecht in bedwang wordt gehouden. Eens in het zadel sjort hij de kleine ronde beukelaar om zijn linkerhand, slaat zijn vizier neer en grijpt met zijn rechterhand de speer die zijn knecht hem aanreikt. Vervolgens wendt hij zijn rijdier en galloppeert naar zijn tegenstander. Die geeft op zijn beurt te kennen dat hij de strijd niet zal ontwijken. Iedereen knielt en bidt.

Op enige afstand van elkaar houden beide ridders halt, vlammend in hun glinsterende harnassen. Ze spreken een laatste gebed uit. Vervolgens, met een scherpe duw van de sporen in de flanken van hun paard en met luide kreten de hulp van Allah en Santiago inroepend, stormen ze op elkaar af. Het treffen is vreselijk: beide speren schampen met een luide knal af op de beukelaars en glijden tot tegen de stalen borstpantsers om vervolgens met een harde knak middendoor te breken. De jonge ridder wordt uit het zadel geslingerd. De imposante Moor, van zijn kant, werpt het resterende stuk van zijn speer weg, springt af en trekt zijn zwaard om het gevecht van dichtbij aan te gaan. De christelijke strijder komt overeind en grijpt op zijn beurt naar zijn zwaard, maar hij is geen partij voor de woeste Moor, wiens kling inbeukt op de helm, op het schouderblad en op de armstukken van de jongen. Een kreet van afschuw gaat door het gezelschap wanneer de jonge ridder wankelt en met een smak op de grond terechtkomt, onmachtig zich weer op te richten. Verscheidene ruiters springen te paard om hun kameraad te ontzetten, maar de koningin schudt het hoofd. De strijd op leven en dood is er één tussen deze mannen. En verder moet iedereen op God vertrouwen.

Grijnzend loopt de Moor op zijn tegenstander af. Hij heft zijn zwaard hoog in de lucht om de jongen met één slag een genadige dood te bezorgen. De vrouwen op het dak van het huis slaan de handen voor hun ogen, de heren knijpen hun lippen tot een dunne streep, de *infantes* trekken zich terug achter de rokken van hun moeder. Slechts weinigen merken hoe precies op dat moment de gewapende hand van Santiago uit de

hemel neerdaalt om een zwaard in de rug van de Moor te drijven. De man houdt zich in en kijkt verbaasd naar het bloed dat uit zijn borstkas spuit. Hij wankelt, schreeuwt van woede en pijn en valt dood op zijn tegenstander neer.

Een wonder! De leden van het hof, de legerkapiteins, de prelaten en bisschoppen vallen op hun knieën en heffen een dankgebed aan, overtuigd van Gods ingrijpen. Maar is dat wel zo? Achteraf zijn de getuigenissen over het voorval niet eensluidend. Niemand kon vertellen of de hand van de Morendoder gehandschoend was of niet. Sommigen hadden gezien hoe de Moorse ridder gewoon was neergebliksemd. Maar anderen hielden vol dat het lijk van de Moor een gapende wonde aan de achterkant vertoonde, terwijl zijn tegenstander vóór hem op de grond lag. De jonge ridder zelf was er ook zeker van: Santiago had hem van een zekere dood gered.

Hoe dan ook, de Moren op de kantelen van Granada zijn razend. Ze grijpen hun wapens, vormen snel een ordeloze troep ruiters en rijden de stad uit om de strijd aan te gaan met de koninklijke escorte. De leden van het hof kijken ontzet toe. Zwaarden en speren flitsen in de augustuszon. Rauwe kreten klinken door de lucht. Ruiters en paarden tuimelen over elkaar in een woeste slachting. Vele strijders worden vertrappeld onder de hoeven van hun angstig steigerende paarden en blijven roerloos in hun met bloed besmeurde harnassen liggen. Uiteindelijk worden de Moren teruggedreven en kunnen de dokters uitrijden om de gewonden te verzorgen.

Juana is diep getroffen door het gebeuren. De vreugde die ze tot nu toe heeft gevonden in het lezen en het beluisteren van de sprookjesachtige ridderverhalen, is door het bloedige spektakel in afkeer veranderd.